

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Вальчика Вадима Едуардовича
«Історія наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів
УРСР у 30-60 рр. XX ст.», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із
науковими програмами

Завдяки своїй природній родючості ґрунт, в деякій мірі, можливо вважати головною умовою існування людства. В Україні панують чорноземи, що мають світове значення. Але в цілому фізико-географічні умови держави настільки різноманітні, що існують усі основні типи ґрунтів, які трапляються в помірному кліматичному поясі. Проте, сучасні обстеження ґрунтів свідчать, що їхній стан за останні десятиліття значно погіршився та наближається до критичного рівня. Україна щороку втрачає близько 100 тис. га родючих ґрунтів. Українські чорноземи раніше становили близько 50% їх світового банку. Тепер через надмірну експлуатацію та забруднення виведено з сільськогосподарського обігу майже 60% наших чорноземів. У зв'язку з цим величезне значення має практична роль ґрунтознавства як науки, тож для уникнення помилок сьогодення нам потрібно звертатись до історичних її надбань. Тому дисертаційне дослідження В.Е. Вальчика актуальне і полягає у відтворенні цілісної картини розвитку ґрунтознавства на теренах України, зокрема широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 30-60-х роках XX століття та його наукового забезпечення, адже прогалин саме в цей період залишається досить багато.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової тематики «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків
та їх достовірність

Зміст дисертації є лаконічним та логічно побудованим за своєю структурою. Наукові положення, теоретичні та практичні висновки, викладені в дисертації, є достовірними та належним чином обґрунтованими. Для цього автором опрацьовано значну кількість документів, наукових праць, періодичних видань. Пріоритетне значення надавалося документам, які дозволяли всебічно здійснити аналіз наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у зазначений період.

Виходячи з актуальності теми та її не розробленості, Вадим Едуардович визначив мету та наукове завдання, вирішенню якого підпорядковані структура, об'єкт і предмет дослідження.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні принципи історичного пізнання: історизму, об'єктивності, системності та комплексності, наукового плюралізму, критичного підходу до аналізу джерел. У роботі забезпечено комплексний та міждисциплінарний підхід і використано традиційні методи дослідження: теоретичний та історико-логічний аналіз, синтез, систематизація і класифікація, пошуково-бібліографічний, ретроспективний, персоналістично-біографічний, хронологічно-проблемний, порівняльний, метод класифікації тощо.

Застосування вищеперерахованих принципів і методів дало змогу автору визначити напрям дисертаційного пошуку, комплексно й системно розглянути цілісну системну картину становлення та подальшого розвитку однієї із складових ґрунтознавчої науки – широкомасштабних обстежень ґрунтів та їх науково-організаційного забезпечення, а також проаналізувати розвиток наукових поглядів даної проблеми та значення наукових напрацювань вчених для розвитку вітчизняного агроґрунтознавства в Україні.

Результати досліджень автора, висновки, що сформульовані в 8 пунктах, одержані в результаті наукових узагальнень кваліфікованої аналітичної роботи достатньо обґрунтовані.

Першим висновком автор наголошує на тому, що існуючі публікації з даного питання лише фрагментарно розкривають поступ наукового забезпечення вивчення ґрунтів у широкому обсязі. Залишаються невисвітленими питання історії започаткування та здійснення наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів в Україні.

Другим висновком автор подає періодизацію широкомасштабних ґрунтових досліджень на теренах України у досліджуваний період, на основі якої аналізувалася організація їх наукового забезпечення.

Третій висновок з'ясовує основні науково-організаційні передумови широкомасштабних досліджень ґрунтів України, розпочатих у 1930-х роках.

Четвертий висновок вказує, що до початку 1930-х рр. було здійснено значні обсяги робіт з обстеження ґрунтів, основними результатами яких стало створення першої карти ґрунтів України.

П'ятий висновок виділяє основні напрями обстежень ґрунтів та з'ясовує структуру їх науково-організаційного забезпечення у межах першого етапу (1931-1940) – до якого розроблено періодизацію.

Шостий висновок простежує, що 1950-ті рр. відзначилися значними результатами щодо вивчення ґрунтового покриття УРСР. Саме тоді була підготовлена основа для проведення на новому науково-методично-практичному рівні великомасштабних досліджень ґрунтів республіки у 1957-1961 рр., які, у свою чергу, стали подією світового значення.

Сьомий висновок зазначає, що здійснені великомасштабні обстеження ґрунтів 1957–1961 рр. надали державі колосальний інформаційний банк даних про ґрунти. У результаті Україна отримала всі необхідні матеріали для здійснення науково обґрунтованого землевпорядкування, земельно-кадастрових робіт, бонітування, економічної, екологічної, грошової оцінки землі.

Восьмим висновком показано внесок у розвиток агроґрунтознавства вітчизняних учених: Д.Г.Віленського, Г.Г. Махова, О.Н. Соколовського, Г.М.Самбура, Н.Б.Вернандер, М.К.Крупського, А.Ф. Яровенка, Г.В. Новікової, В.Д. Кисіля та інші. З'ясовано, що їхній творчий доробок став поштовхом до інтенсифікації галузі, подальшого розвитку галузевої наукової думки у світовому вимірі.

Наукова новизна отриманих результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

На основі аналізу стану наукової розробки проблеми можна зробити висновок, що дисертаційна робота В.Е. Вальчика характеризується науковою новизною та практичною спрямованістю. Зокрема, на особливу увагу заслуговують такі здобутки автора:

Вперше здійснено комплексне історико-наукове вивчення розвитку широкомасштабних ґрунтових обстежень на теренах України у досліджуваний період. У відповідності з найважливішими зрушеннями в розвитку агроґрунтознавства запропоновано їх періодизацію, на основі якої аналізувалася побудова їх наукового забезпечення, складено історичну хронологію організаційних та наукових засад еволюції дослідної справи в цьому напрямі. Виділено домінуючі чинники впливу на завдання та напрями галузевих наукових пошуків. *Доведено*, що принципи організації наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР мали вирішальне значення для їх розвитку. Він був тісно пов'язаний з колгоспно-радгоспним будівництвом в роки перших п'ятирічок, а у 1930-1960-х рр. обстеження набули значного розгортання, агрономічну цілеспрямованість. Формування організаційної вертикалі галузевих інституцій з єдиним координаційно-методичним центром стало найбільш результативним заходом.

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 9 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у збірниках, що входять до переліку наукових видань, визнаних МОН України фаховими з історичних наук, в тому числі 1 публікація у збірнику, який включено до міжнародних наукометричних баз даних наукових публікацій вчених, 4 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

На підставі цього можна зробити висновок, що публікації відповідають змісту дисертації. В них відображені положення і висновки, що систематизовані у представленій роботі.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 169 найменувань і 9 додатків.

У першому розділі (с. 11-36), присвяченому історіографії проблеми, джерелознавчим та методологічним засадам дослідження представлено низку різноманітних матеріалів.

На основі здійсненої періодизації історіографії виділено два етапи, які відрізняються підходами і висновками згідно з політичною кон'юктурою того чи іншого історичного періоду: 1) історіографія радянського періоду; 2) праці, що вийшли друком за роки державності України.

Значну цінність даної дисертаційної роботи представляють архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Не менш важливим складником джерельної бази дослідження є оригінальні праці вчених у галузі ґрунтознавства та агрохімії, аналіз яких сприяв відтворенню цілісної картини науково-організаційного забезпечення широкомасштабного обстеження ґрунтів в Україні у досліджуваній період.

Таким чином автором встановлено, що існуючі праці фрагментарно та не досить глибоко розкривають тему даного дисертаційного дослідження. Незважаючи на тривалий період розвитку даної галузі, відсутньою залишалася узагальнююча наукова праця з історії започаткування та здійснення наукового забезпечення широкомасштабного обстеження ґрунтів в Україні.

У другому розділі (с. 37-73) «Передісторія становлення та розвитку широкомасштабних ґрунтових досліджень в Україні» у проблемно-хронологічній послідовності висвітлено науково-організаційні передумови агроґрунтових обстежень, розпочатих в Україні на початку 1930-х рр.

Одним із результатів відповідних джерел став висновок, що в двадцятих роках ХХ століття було зроблено першу спробу генерального зведення та узагальнення наявного в ті часи в Україні ґрунтознавчого матеріалу і складання першої зведеної оглядової республіканської карти ґрунтів у масштабі 1:1000 000. Це пов'язано з остаточним встановленням радянської влади на переважній більшості сучасних українських земель, що започаткувало радикальні зміни не тільки політичного устрою, а й тих вимог, які ставилися перед сільськогосподарською наукою.

Досліджено роботу Секції ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету та Відділу ґрунтознавства Центральної агрохімічної лабораторії, в результаті якої було отримано значні досягнення з дослідження ґрунтів України.

У третьому розділі (с. 74-121) «Організація наукового забезпечення широкомасштабних обстежень ґрунтів УРСР у 1930-х роках» дисертантом показано, що проведення широкомасштабних обстежень ґрунтів УСРР у 1930-х рр. на високому рівні стало можливим внаслідок зміни науково-організаційної системи галузевого дослідництва.

Автор виділив основні напрями широкомасштабних обстежень ґрунтів у 1930-х рр. ХХ ст.: 1) агроінвентаризація ґрунтів України (1931-1933); 2) картографування ґрунтів України (1936-1939); 3) дослідження ґрунтів зони бавовносіяння та обстеження ґрунтів бурякової зони із складанням до них

грунтового-агрохімічних карт (1934-1937); 4) агрохімічне обстеження ґрунтів приєднаних територій Західної України для потреб картографування; 5) дослідження 195 сортодільниць (1938-1939); 6) 1935 рік є початком вивчення галогенних ґрунтів України.

Дисертантом доведено важливу роль здобутків отриманих з картографування ґрунтів України: 1) у 1935 р. складено оглядову карту ґрунтів України масштабу 1:1000000 (Н.Б. Вернандер, О.М. Гринченко, Г.С. Гринь, М.К. Крупський, С.М. Муравлянський, С.С. Соболев, О.Н. Соколовський). Порівняно з попередньою картою ґрунтів республіки (1928 р.) незрівнянно зросла її обґрунтованість.

У четвертому розділі (с. 122-162) «Науково-організаційна система ґрунтових досліджень в УРСР у повоєнний період» обґрунтовано визначальну роль галузевих науково-організаційних осередків у науковому забезпеченні ґрунтових обстежень, поширенні галузевої наукової думки та здобутки окремих вчених того часу.

Показано, що ґрунтові дослідження УРСР у 1950-ті рр. відзначилися значними результатами щодо вивчення ґрунтового покриву України. Вперше досліджено нові території (близько 20 млн. гектарів), докладно обстежено земельні площі, проєктовані під зрошення і гідробудівництво на півдні України, вивчено і закартовано ґрунти західних областей УРСР, складено та видано карти ґрунтів України в масштабах 1:10000 і 1:750000. Таким чином була підготовлена основа для проведення на новому історичному, науково-методично-практичному рівні великомасштабних досліджень ґрунтів України у 1957-1961 рр., які у свою чергу стали подією світового значення.

Автор за результатами досліджень переконує, що основи сучасних наукових пошуків та здобутків з широкомасштабних ґрунтових досліджень закладено творчою та науковою працею видатних учених, наукова спадщина яких суттєво вплинула на розвиток ґрунтознавства в Україні та сприяла прогресу в цій галузі. Це плеяда відомих вітчизняних учених-агроґрунтознавців О.Н. Соколовський, Д.Г. Віленський, Г.Г. Махов, О.М. Можейко, М.К. Крупський, Г.С. Гринь, Г.М. Самбур, О.М. Гринченко, В.Д. Кисіль, А.Ф. Яровенко, Г.В. Новікова, Н.В. Дубовська та інші.

В цілому за змістом дисертації слід відмітити, що робота виконана на достатньому науково-методичному рівні. Мета, завдання, об'єкт і предмет чітко визначені. Розділи дисертації логічно пов'язані між собою, що свідчить про глибокий комплексний підхід до розв'язання поставленої мети. Висновки по роботі достатньо повно відображають її зміст.

Можна констатувати, що робота має характер завершеної праці з історії науки й техніки.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення

Зміст автореферату повністю розкриває основні положення і результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

У цілому, позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В.Е. Вальчика, повноту методологічної та теоретичної основи дослідження і актуальність, варто зазначити, що проаналізоване дисертаційне дослідження містить деякі дискусійні положення та зауваження, які носять рекомендаційний характер, а саме:

1. У дисертації зустрічаються деякі похибки аргументації і викладу. На території України передбачалося дослідити ґрунти 195 сортодільниць зернових культур. Проте, відносно точної кількості досліджених сортодільниць є деякі розбіжності. На с. 112 вказано, що *«Вагомий внесок у справу вивчення ґрунтового покриву республіки зробив також у 1938-1939 рр. УНДІСОЗ, який провів дослідження ґрунтів 193 сортодільниць УРСР для сортовипробування кращих сортів зернових культур, що завершилося складанням плану ґрунтів кожної у масштабі 1:2000»*, на с.113 теж вказано *«Дослідження ґрунтів 193 сортодільниць УРСР було проведено у 1938 р.»*. Проте, у висновках до III розділу с.120, п.4. автор вже вказує 195 сортодільниць, а саме: *«Наслідки дослідження ґрунтів 195 сортодільниць УРСР у 1938 р. були подані в формі детальних планів ґрунтів масштабу 1:2000 і текстової характеристики ґрунтів для кожної сортодільниці...»*. Автор у загальних висновках п.5., с.167 у межах першого етапу (1931-1940) здійсненої періодизації виділяє основні напрями обстежень ґрунтів розміщених в таблиці, одним з яких є *«Дослідження 195 сортодільниць (1938-1939)»*, вказавши в результатах досліджень 193 сортодільниць. Аналогічна ситуація прослідковується і в авторефераті: с.10, с.16.

Дискусійне питання постає в тому, що у статті Г.Г. Махова *«Дослідження ґрунтів сортодільниць зернових культур УРСР»* за 1938 р., с.55 [Зернове господарство. – 1938. – № 5. – С. 55-58.] вказано 193 сортодільниці, а у статті *«Районування дільниць по сортовипробуванню зернових культур в УРСР»* за 1939 р., с.67 автор вказує вже 195 [Зернове господарство. – 1939. – № 2. – С. 66-73], агрохімік та ґрунтознавець О. Т. Калачиков у статті *«В. В. Докучаев и его творческое наследство в советской Украине»* також згадує про дослідження у 1938 р. 195 сортодільниць [Почвоведение. – 1939. – № 1. – С. 58-65]. Вважаю останню цифру вірною.

2. Допущено неточності у формулюванні загальних висновків у таблиці періодизації широкомасштабних ґрунтових досліджень, п.5 та п.6 графа *«Результати досліджень»* має бути оформлена не як процес, а як отриманий результат. Тобто, на с.166-167 написано: *«Вивчення ґрунтів Нижньої Наддніпрянщини»*, потрібно: *«Вивчено ґрунти Нижньої Наддніпрянщини»*, *«Обстеження ґрунтів...»* – *Обстежено ґрунти...*, *«Дослідження ґрунтів»* - *Досліджено ґрунти та інші.*

3. На мою думку, варто було б згадати в роботі хати-лабораторії, які займалися дослідженням ґрунтів колгоспів і проводили спільні обстеження ґрунтів з іншими науково-дослідними установами.

4. Дисертаційне дослідження значно виграло б якби автор ширше розкрив питання про співпрацю вітчизняних та закордонних вчених щодо розвитку агроґрунтознавчої науки в зазначений період.

5. Поряд з тим, що робота в цілому написана грамотно, легко читається, однак вона містить деякі технічні описки: с. 72 «картографування» – картографування, с.140 «5070-ті рр.» – 50-70-ті рр., с.147 «вчений=ґрунтознавець-агрохімік» – вчений-ґрунтознавець-агрохімік, с. 155 «війні» – війни, с.184 «Віденський» – Віленський. Також певні огріхи помічені на сторінках: 9, 121, 179.

Наведені зауваження та побажання не знижують позитивну оцінку виконаного дисертаційного дослідження. Наукова новизна та практичне значення даного дисертаційного дослідження залишаються важливими і актуальними.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України

Дисертація Вальчика Вадима Едуардовича «Історія наукового забезпечення широкомасштабних досліджень ґрунтів УРСР у 30-60-х рр. XX ст.» є самостійним, завершеним дослідженням, має важливе наукове значення і робить суттєвий внесок у вітчизняну історичну науку. Вона виконана на належному науково-теоретичному рівні. Дисертація відзначається ґрунтовністю та новизною, має важливе практичне та теоретичне значення.

Виклад матеріалу в дисертаційній роботі послідовний і логічний. Дисертація написана автором грамотно, висновки науково обґрунтовані.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота В.Е. Вальчика відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України, передбаченим пунктами 9, 11, і 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторзаслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
технологічної освіти та
професійної підготовки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

